

I. Dünya Savaşı Yıllarında İki Felemenk Temsilcinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu Hakkındaki İzlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Özet

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirlerin toplandığı esir kamplarından birisi Afyonkarahisar Üsera Garnizonu idi. Ulaşım hatlarının kesiştiği noktada olması hasebiyle garnizon, esirlerin toplanma alanı olarak hizmet vermekte olup İngiliz, Fransız, Rus ve diğer milletlerden çok sayıda esirin tutulduğu bir kamp özelliği taşımaktadır.

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nda esirlere gösterilecek muamelelerde uluslararası anlaşmalara uyulması zorunlu idi. Diğer taraftan devletler bu hususta mütekabiliyet yani karşılıklılık esasını da benimsemişlerdir. Bu meyanda taraf devletler, karşılıklı olarak, tarafsız devlet temsilcilerini esir kamplarına göndererek esirlerin yaşam şartlarını, ihtiyaçlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerin hukukları tarafsız devlet statüsüne sahip olan ABD tarafından korunmuştur. Bilahare ABD'nin Nisan 1917'de savaşa girmesinden sonra ise İngiliz esirlerin her türlü ihtiyacı Hollanda Büyükelçiliği tarafından karşılanmıştır. Hollanda Büyükelçiliği esirlerin şikayetlerini dikkate alarak onları kamp ortamında görmek ve içinde buldukları koşulları gözlemleyebilmek için kampa çeşitli temsilciler göndermiştir. Bu meyanda Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten isimli Hollandalı temsilciler, Afyonkarahisar esir garnizonu ile ilgili raporlar hazırlayarak bu raporları İngiliz makamlarına iletmişlerdir.

Çalışmanın amacı D. J. Van Bommel ve Dr. E. E. Menten isimli Felemenk temsilcilerinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu ile ilgili yazdıkları raporları, raporda yer alan izlenim ve düşünceleri irdelemek olarak tanımlanır. Zira Osmanlı Devleti'nin savaş mağduru durumunda olan esirlere karşı yaklaşımının tarafsız devlet temsilcileri gözüyle ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Keza Afyonkarahisar esir kampının ve burada bulunan esirlerin durumunun daha objektif bir gözle değerlendirilmiş olması dikkate değerdir. Çalışmanın konusunu oluşturan D. J. Van Bommel ve Dr. E. E. Menten isimli Felemenk temsilcilerinin raporları İngiltere'de

* Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, Afyonkarahisar/ Türkiye. (fsahin@aku.edu.tr)

The National Archives'te bulunmaktadır. Araştırmada ayrıca adı geçen temsilcilerle ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere de müracaat edilmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Afyonkarahisar, Esir Kampı, Osmanlı Devleti, Hollanda, Dirk Johannes Van Bommel, Dr. Emile Ernest Menten.*

The Impressions of Two Dutch Representatives Regarding the Afyonkarahisar Captive Garrison During the First World War Years: The Reports of Dirk Johannes Van Bommel and Dr. Emile Ernest Menten

Abstract

One of the captive garrisons in which the captives held by the Ottoman Empire during the First World War were kept was the Afyonkarahisar Captive Garrison. Due to being a connection point in terms of transportation, the garrison served as the assembly point of the captives and was used as a place in which many captives from England, France, Russia and many other countries were kept.

As known, it was a must to obey the international agreements regarding the treatments towards the captives during the First World War. On the other hand, states also adopted a reciprocity principle in this issue. In this respect, contracting countries tried to determine the living conditions and needs of the captives by reciprocally sending representatives from neutral countries to the captive camps. As a matter of fact, the rights of English captives held by the Ottoman Empire were saved by the USA that had a neutral country status. Afterwards, all needs of the English captives were met by the Dutch Embassy after the USA went to the war in April 1917. The Dutch Embassy, considering the complaints of the captives, sent several representatives to the garrisons to see them and observe their conditions. In this sense, two Dutch representatives, Dirk Johannes Van Bommel and Dr. Emile Ernest Menten, prepared reports regarding the Afyonkarahisar captive garrison and sent it to the English authorities.

This study aims to examine the impressions and thoughts stated in the reports written by the Dutch representatives, Dirk Johannes Van Bommel and Dr. Emile Ernest Menten, regarding the Afyonkarahisar Captive Garrison. It is important to reveal the treatment of the Ottoman Empire towards the war-weary captives in the eyes of the representatives of neutral countries. Objective evaluation of the Afyonkarahisar captive garrison and the conditions of the captives is also significant. Reports of the Dutch representatives, Dirk Johannes Van Bommel and Dr. Emile Ernest Menten, mentioned in the study are in The National Archives in England. Other documents in the Prime Ministry Ottoman Archive related with these representatives are also referred in the study.

***Keywords:** Afyonkarahisar, Captive Garrison, Ottoman Empire, The Netherlands, Dirk Johannes Van Bommel, Dr. Emile Ernest Menten.*

Giriş

Savaş esirleri sorununun en yoğun şekilde gündeme geldiği dönem I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Esasen I. Dünya Savaşı öncesinde yapılan uluslararası sözleşmelerle esirlerin hukuku korunmaya çalışılmış, ancak savaş sürecinde bu esaslara uymak çoğu zaman mümkün olmamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak savaş esirleri hayatlarını sürdürdükleri kamplardaki olumsuz koşullarla ilgili çeşitli şikayetlerini veya taleplerini resmi makamlara veya ailelerine gönderdikleri mektuplarda dile getirmişlerdir. Bu durum karşısında savaşan devletler bir karar alarak, tarafsız devlet temsilcileri ile Hilal-i Ahmer veya Uluslararası Kızılhaç Heyeti yetkililerinin esir kamplarını karşılıklı ziyaret etmelerine olanak sağlamışlardır. Bu süreçte gerek İttifak Devletleri gerekse İtilaf Devletlerinin esirlerinin tutulduğu esir kampları mütekabiliyet esası çerçevesinde ziyaret edilmiştir¹.

Karşılıklı ziyaretler sonucunda kaleme alınan raporlar, esirlerin içinde buldukları şartların iyileştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu raporlar devletlerin savaş esirlerinin hukukunu korumaya yönelik çabalarını ortaya koyması bakımından da önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada İstanbul'daki Hollanda Sefareti temsilcilerinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu hakkında kaleme aldığı raporlar değerlendirilerek, Osmanlı Devleti'nin esirlere yönelik tutumu irdelenmeye çalışılmıştır².

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin elinde önemli miktarda esir bulunmakta idi. Esirler Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan Üsera Garnizonlarında tutuluyordu. Bu kamplardan en önemlilerinden birisi Afyonkarahisar esir kampı idi. Afyonkarahisar Üsera Garnizonu, şehrin kara ve demiryollarının kesiştiği noktada bulunması nedeniyle farklı milletlerden pek çok esirin toplanma merkezi idi³. Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nun dört komutanı olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.

- 1 Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, TTK Yayını, Ankara, 2013, s. 108, 138.
- 2 Esasen Afyonkarahisar Üsera Garnizonu ile ilgili İngiliz Arşiv Kaynaklarında çok sayıda belge bulunmaktadır. Ancak konunun sınırlanılma zorunluluğu nedeniyle bu çalışmada sadece Felemenk temsilcileri olan Van Bommel ve E. E. Menten'in raporları irdelenmiştir. Afyonkarahisar Üsera Garnizonu ile ilgili çok daha ayrıntılı değerlendirmeleri içeren farklı bir çalışma tarafımızca yapılmıştır. "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler" başlığını taşıyan çalışma yayım aşamasındadır.
- 3 Ahmet Altıntaş, "Osmanlı Esir Kampları ve Çanakkale Savaş Esirleri ile İlgili Bazı Tespitler", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, Bildiriler*, C. 1, Edt. Halil Çetin-Lokman Erdemir, Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale 2015, s. 486; Recep Çelik, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, Editör: Hasan Babacan, AKÜ Yayını, Afyonkarahisar 2010, s. 17-48; bu dönemde Afyonkarahisar'a gelen sürgünler hakkında bkz. Feridun Ata, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Afyon'a Sürülen Yabancı Uyruklular", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, Editör: Hasan Babacan, AKÜ Yayını, Afyonkarahisar 2010, s. 9-16; Milli Mücadele dönemi için keza bkz. Ahmet Altıntaş, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdot Yay., Ankara 2008, s. 170.

Ancak bu komutanlardan ilkinin adı zikredilmemiştir⁴. Kampın ikinci komutanı ise Albay Asım Bey'dir⁵. Asım Bey, 1916 yılının başında bazı esirlerin kamptan kaçma teşebbüsleri üzerine görevinden alınmıştır. Asım Bey'den sonra kampın komutanı Binbaşı Mazlum Bey olmuştur⁶. Mazlum Bey'in esirlere karşı sert tutumu ve kural dışı davranışları Osmanlı makamlarının gözünden kaçmamıştır. Bu nedenle 1918 yılı başlarında görevine son verilmiştir. Kamp komutanlığına Yarbay Ziya Bey getirilmiştir⁷. Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten'in raporları Yarbay Ziya Bey'in komutanlığı döneminde kaleme alınmıştır.

Esasen daha evvel ifade edildiği üzere savaş sürecinde mütekabiliyet esasları gereği kamplar tarafsız devlet temsilcileri tarafından ziyaret edilmekte idi. Bu meyanda Afyonkarahisar Üsera Garnizonu da ziyaret edilen kamplar arasındadır⁸. Osmanlı Devleti mütekabiliyet esasına dayalı olarak kampların yabancı temsilciler tarafından ziyaret edilmesine izin vermiştir. Örneğin I. Dünya Savaşı'nın başlarında tarafsızlığını koruyan ve Osmanlı ülkesindeki İngiliz esirlerin hukukunu koruyan Amerikan Sefareti Müşaviri Philip Hoffman'ın Afyonkarahisar'daki Esir Garnizonu'nu ziyaretine müsaade edilmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu izne mukabil Salib-i Ahmer Heyeti'nin Rusya'daki Osmanlı esirlerini ziyaret ederek rapor düzenlemesini talep etmiştir. Hatta Osmanlı Devleti, Salib-i Ahmer'in Rusya'daki Osmanlı esirleri hakkında vereceği raporlardan sonra Amerikan Sefareti'nin diğer garnizonları ziyaretine izin verilebileceğini de bildirmiştir. Ancak İtilaf Devletleri'nin mütekabiliyet esaslarını uygulamadığı durumlarda Osmanlı Devleti de kamp ziyaretleri ile ilgili izin taleplerini sürüncemede bırakmıştır⁹. Örneğin Amerikan Sefareti Müşaviri Philip Hoffman'ın İstanbul Merkez Kumandanlığında bulunan İngiliz subayları ziyaret için izin talebi olmuş ancak Osmanlı Devleti buna sıcak bakmamıştır¹⁰. 1917 yılı Nisan ayına kadar ABD Sefareti tarafından yürütülen esir kamplarının ziyaretleri ve esirlerin hukuklarının korunması hususu, bu tarihte ABD'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi sebebiyle son bulmuştur¹¹. Bu dönemde Felemenk, İsveç ve İspanya Sefaretleri de esirlerin durumları ile ilgili

4 John Still, *A Prisoner in Turkey*, Jhon Lane Publishing, London 1920, s 202.

5 Mesut Çapa, *Kızılai (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, 1914-1925*, 2. Baskı, Türk Kızılai Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 119.

6 Still, *A Prisoner in Turkey*, s 145.

7 The National Archives UK, Foreign Office (bundan sonra TNA, FO) [İngiliz Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Belgeleri], nr. 383/529, s. 1, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919, keza bkz. Still, *A Prisoner in Turkey*, s 202.

8 Mesela bkz. Alfred Boissier-Adolphe Vischer, *Comité International De La Croix-Rouge, Documents Publiés à L'occasion De La Guerre Europeenne 1914-1917, Rapport, sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie*, October 1916 a Janvier 1917, Douzième Serié, (Mars 1917), s. 25-29.

9 Özçelik, *Türkiye'deki Esirler*, s. 139.

10 BOA, HR.SYS., nr. 2213/3; BOA, HR.SYS., nr. 2222/57.

11 Kenneth Scott Latourette, *World Service: A History of the Foreign Work and World Service of the Young Men's Christian Association of the United States and Canada*, Association Publishing, New York 1957, s. 342.

bilgi talebinde bulunmuş ve esirlerin yaşantılarındaki aksaklıkları gözlemlemek için kampları ziyaret etmişlerdir¹².

ABD'nin savaşa dahil olmasından sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerin hukuku daha çok Felemenk Büyükelçiliği vasıtasıyla korunmaya çalışılmıştır. Felemenk Sefareti, ABD Sefareti'nin İstanbul'daki binasını kiralamış ve burası esirler için bir merkez gibi çalışmaya başlamıştır¹³. Felemenk Sefareti görevlileri, aralarında Afyonkarahisar'ın da bulunduğu çeşitli esir kamplarını ziyaret etmiş ve kamplarla ilgili gözlem ve değerlendirmelerini rapor olarak sunmuşlardır. Bu meyanda Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten isimli Felemenk temsilcilerinin raporları, Hollanda'nın tarafsız devlet statüsü¹⁴ dikkate alındığında önem arz etmektedir. Öte yandan rapor hazırlayan temsilcilerden birisi olan Van Bommel'in 1912-1926 yılları arasında İstanbul'da Young Men's Christian Association (YMCA)'a bağlı olarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunması ve I. Dünya Savaşı sırasında Felemenk Sefareti'ne görevlendirilmesi gibi özellikleri¹⁵ raporları daha da anlamlı kılmaktadır.

A) Dirk Johannes Van Bommel'in Afyonkarahisar Üsera Garnizonu İle İlgili İzlenimleri

Felemenk Sefareti temsilcilerinden olan ve Afyonkarahisar'daki İngiliz esirler hakkında raporlar kaleme alan Dirk Johannes Van Bommel, esasen Young Men's Christian Association (YMCA)'a bağlı Hollandalı bir misyonerdir. Van Bommel 1911 yılında ABD'nin Massachusetts Eyaleti'nde bulunan ve günümüzde Springfield College olarak bilinen "*International YMCA Training School*"¹⁶ dan mezun olmuş aynı yıl İstanbul'a görevlendirilmiştir¹⁶. 1912 yılından itibaren ise YMCA'nın İstanbul'daki başkan yardımcısı olmuştur¹⁷. Genç erkekleri Protestanlaştırmak için Londra'da 1844 yılında kurulan YMCA, I. Dünya Savaşı yıllarına kadar İstanbul'da misyonerlik fa-

12 Özçelik, *Türkiye'deki Esirler*, s. 139.

13 Latourette, *World Service*, s. 342.

14 Maartje M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral The Netherlands in the First World War, 1914-1918*, Amsterdam University Publishing, Amsterdam 2006, s. 17.

15 Latourette, *World Service*, s. 341.

16 Latourette, *World Service*, s. 341; Samuel David Lenser, *Between the Great Idea and Kemalism the YMCA at Izmir in the 1920s*, Unpublished Thesis Master of Arts in History Boise State University, 2010, s. 39.

17 Bkz. Resul Çatalbaş, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 55, S. 1, (2014), s. 106, 113; Davis ve Bommel, 1913 yılında Beyoğlu'nda YMCA ilk şubesini açmışlar, uzun süre Türkiye'de kalan Bommel İstanbul Genel Sekreterliğine kadar yükselmiş, Cumhuriyetin ilanından sonra misyonerlikle ilgili alınan tedbir çerçevesinde hareket alanları daralınca 1926 yılında İtalya'ya Torino'ya gitmiştir. 9 Kasım 1956 yılında ölmüştür. Bkz. Çatalbaş, "Young Men's Christian", s. 106, 113; Latourette, *World Service*, s. 343.; Kenneth Steuer, *Pursuit of an Unparalleled Opportunity: The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy Among the Central Power Nations During World War I, 1914-1923*, Columbia University Publishing, New York 2008, Chapter 1, para. 37. (<http://www.gutenberg-e.org/steuer/steuer.ch01.html#p37>), (Erişim Tarihi: 27.01.2016).

aliyetleri yürütmüştür. Ancak savaş yıllarında misyonerlik faaliyetlerinin etkisi azalınca¹⁸, YMCA dünyanın farklı yerlerinde bulunan esirlere yönelik çalışmalar yapmıştır¹⁹. Bu sırada Van Bommel de Hollanda Elçiliği tarafından müttefik devletlerin Türkiye'deki esirlerine gönderdiği malzemelerin esirlere ulaştırılması için görevlendirilmiştir²⁰.

Van Bommel, Felemenk Sefareti'nin kendisine verdiği görev doğrultusunda ilk olarak İstanbul ve çevresindeki hastane ve kampları ziyaret etmeyi planlamıştır. Böylece Fransız ve İngiliz savaş esirlerinin durumlarını tespit edebilecektir. Bu kapsamda Bommel, Haydarpaşa Hastanesi'nde bulunan esirler ile diğer bölgelerdeki kampları ziyaret etmek için izin talebinde bulunmuştur. Osmanlı yetkileri Tarsus, Amanos ve Resulayn'daki esir garnizonları dışındaki esir karargahlarının Felemenk Sefareti memurları tarafından ziyaret edilmesine müsaade etmiştir. Ziyaret edilecek esir karargahlarının listesi ise Bommel'in yanında refakatçi olarak bulunacak Feyzullah Hüseyin Efendi'ye teslim edilmiştir²¹. Bu listeye göre Bommel, başta Haydarpaşa Hastanesi olmak üzere İstanbul'da bulunan ve esirlerin tedavi edildiği hastaneler ile Samatya Garnizonu'nu ziyaret edebilecektir. Bommel'in ziyareti için gerekli olan iznin çıkması amacıyla ihtiyaç duyulan vesika ve fotoğraflar da kendisinden talep edilmiştir²². Ancak söz konusu ziyaretin aksadığı anlaşılmaktadır.

Zira Osmanlı Hükümeti esirler ile ilgili meselelerde mütekabiliyet ilkesini uygulamaya özen göstermiştir²³. Van Bommel'in sonraki tarihlerde de esir kamplarını ziyaret etmek için taleplerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükümeti ise Felemenk temsilcilerinin ziyaretlerine mukabil Fransa ve İngiltere'nin bulunan Osmanlı esirlerinin İspanya ve İsviçre memurlarınca ziyaret edilmesini talep etmiştir. Ancak muhtemelen Osmanlı Devleti'nin bu talebine olumlu karşılık verilmemiş, bunun üzerine Felemenk Sefareti temsilcilerinin ziyaret talepleri sürüncemede bırakılmıştır²⁴.

Bazı durumlarda mütekabiliyet esası gereği izinlerin reddedildiği de görülmektedir. Örneğin daha önceki örneklerde olduğu gibi yine İstanbul'daki Felemenk Sefareti, Osmanlı makamlarıyla irtibata geçerek Felemenk Sefareti temsilcileri Doktor E. E. Menten ile Van Bommel'in Fransız ve İngiliz savaş esirlerini birlikte ziyaret edecekleri bilgisine yer verilerek bununla ilgili izin işlemlerinin yapılması talebinde bulunulmuş, hatta izin işlemlerinin hızlanması için Van Bommel'in fotoğrafları ve

18 Latourette, *World Service*, s. 342; Çatalbaş, "Young Men's Christian", s. 107.

19 YMCA'nın I. Dünya Savaşı'nda farklı ülkelerdeki esirlere yönelik faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Tomáš Tlustý, "The YMCA Organisation and its Physical Education and Sports Activities in Europe During the First World War", *Kultura Fizyczna* (Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie), Vol. XIV, Nr. 1, (2015), s. 27–44.

20 BOA, HR.SYS., nr. 2224/56; Latourette, *World Service*, s. 342.

21 BOA, HR.SYS., nr. 2214/3.

22 BOA, HR.SYS., nr. 2214/4.

23 BOA, HR.SYS., nr. 2214/4.

24 BOA, HR.SYS., nr. 2214/8.

evrakları ivedilikle gönderilmiştir. Ancak Osmanlı makamları Van Bommel'in fotoğraflarını iade etmiştir. Felemenk Sefareti Memuru Menten'e verilecek izin hususunda da müteakibiyle esasları gereği ihtilaflar yaşanmıştır²⁵.

Kaynaklardan anlaşılacağı üzere yaşanan bu gelişmeler nedeniyle Bommel, Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nu ziyaret edememiştir. Bommel'in Afyonkarahisar'a gidememesinin muhtemelen iki nedeni bulunmaktadır. Şöyle ki; Bommel, Felemenk Sefareti temsilcisi olarak görevlendirilmiş olmasına rağmen maaşını YMCA'dan almaktadır. YMCA ise Londra merkezli olup American Board misyoner örgütü ile birlikte hareket etmektedir. ABD, İtilaf Devletleri safında savaşa dahil olduğundan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini 20 Nisan 1917'de kesmiştir²⁶. Savaşa taraf bir devletin teşkilatından para alması Bommel'in esir garnizonlarını gezmesinde dezavantaj oluşturmuştur²⁷. Öte yandan İngilizlere karşı mukabele-i bilmisil uygulamaları da Bommel'in esir kamplarına gidişini engellemiştir. Ancak bu olumsuzluklara rağmen Bommel, Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz esirlerle ilgili izlenimlerini bir rapor halinde Hollanda Büyükelçiliği aracılığıyla İngiliz makamlarına sunmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla Bommel'in Afyonkarahisar Üsera Garnizonu ile ilgili 1 Haziran 1917²⁸, 12 Haziran 1918²⁹, 17 Ağustos 1918³⁰ tarihli üç raporu bulunmaktadır.

1- Bommel'in 1 Haziran 1917 Tarihli Raporu

Bommel tarafından düzenlenerek Hollanda'nın İstanbul Büyükelçisi olan J.H.R. Van der Does de Willebois'e³¹ gönderilen rapor önemli bilgiler içermektedir. Van Bommel, raporunu 1 Haziran 1917'de İstanbul'da St. Stephan yakınlarındaki demiryollarında çalışmak üzere Afyonkarahisar'dan gelen 45 İngiliz ile görüşmesi sonucunda kaleme almıştır. Raporunda üzerinde durulan en önemli hususlar esirlerin sayıları, esirler için gönderilen malzemelerin onlara ulaşip ulaşmadığı, esirlere yapılan muamele ile ilgilidir.

Raporunda yer alan bilgilere göre Bommel'in ilk görüştüğü kişi esirlerin başı olan ve 2. Dorset Alayına mensup 6593 numaralı Başçavuş R. Dibbs'tir. Dibbs'in verdiği

25 BOA, HR.SYS., nr. 2214/8.

26 Melek Öküstüz, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışları ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", *History Studies*, Vol. 2/1, (2010), s. 166; Fatih Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, s. 259-260.

27 Steuer, *Pursuit of an Unparalleled Opportunity*, Chapter 15, para. 20.

28 TNA, FO, nr. 383/452, s. 3. Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917, s. 3.

29 TNA, FO, nr. 383/454, s. 7, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

30 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'e, 17 Ağustos 1918.

31 J.H.R. Van der Does Willebois, 1908-1918 yıllarında Hollanda'nın İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Bkz. Erik Jan Zürcher, "Welingelichte Kringen? De Politieke Berichtgeving Van de Nederlandse Ambassade in Istanbul in de Eerste Wereldoorlog", *Sharqiyyat*, 1/1, (September 1988), s. 68; keza BOA, İ.DUİT., nr. 16/30.

bilgilere göre; esirler Adana Belemelik'ten Afyonkarahisar kampına ve oradan da Şubat 1917'de İstanbul'a getirilmişlerdir. Demiryollarında çalışan esirler burada gönüllü olarak çalışmaktadırlar. Zira Türk yetkililer kendilerine günde 20-25 kuruş/piastre³² verileceğini ifade etmişlerdir. Dibbs, kendisinin çalıştığı grupta bulunan esirlerin çoğunluğunun Kut'ül Ammare'den getirildiğini bildirmiştir. Dibbs'in verdiği bilgilere göre; Kut'ül Ammare'de 2.800 kadar İngiliz ve 12.000 kadar Hintli esir alınmıştır. 2.800 İngiliz esirinden ancak 400-500'ünün hayatta olduğunu belirtmiştir. Ancak Bommel bu görüşe katılmamakta ve sayının abartılı olduğunu düşünmektedir. Başçavuş Dibbs'in Bommel'e verdiği bilgiye göre, kendisinin de mensubu olduğu esir grubunda 320 kişi bulunmaktadır. Ancak bunlardan sadece 27'si hayatta kalabilmiştir³³. Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'na mensup olup St. Stephan'daki demiryollarında çalışan esirlerin ifadelerine göre, 1917 Şubat ayında Afyonkarahisar'da, Kilisede 320, Medresede 80 İngiliz ve 500 Hintli bulunmaktadır³⁴.

Bommel'in araştırdığı önemli hususlardan birisi de Afyonkarahisar'a gönderilen malzemelerin akıbeti idi. Esirlere bu hususla ilgili sorular yönelmiştir. Nitekim raporunda ifade ettiğine göre, Dibbs'e, Amerikan ve Hollanda Büyükelçilikleri tarafından resmi kanallarla Afyonkarahisar'a gönderilen önemli miktardaki giysi, battaniye ve diğer malzemelerin akıbetini sormuştur. Dibbs, Afyonkarahisar'da esirlerin tutulduğu iki yer bulunduğunu, bu yerlerden birisinin eski bir kilise ve diğerinin de demiryollarına yakın medrese adı verilen bir mekan olduğunu bildirmiştir. Dibbs'e göre; malzemeler Afyonkarahisar'a ulaştığında kıdemli Astsubaylar Lewis ve Leech tarafından kontrol edilerek teslim alınır, karşılığında teslimat makbuzları imzalanırdı. Ancak zaman zaman balyalar kaybolur, bu durumda Türk yetkililer kaybolan balyalar için de Lewis ve Leech'ten imza atmalarını isterlerdi. Fakat görevli subaylar bunu reddetmiştir. Afyonkarahisar'a ulaşan malzemelerin büyük bir kısmı Türk komutanlar tarafından kilisede dağıtılmıştır. Dibbs'e göre, esirler yeni malzemeleri almak için eskilerini vermek zorunda kalmışlardır. Eski malzemeler ise daha sonra Türkler tarafından satılmakta idi. Yeni malzemelerin kiliseye dağıtımının ardından kalanlar medreseye götürülüyordu. Fakat buraya ne kadar ürün geldiğini kimse bilmiyordu. Aynı prosedür medresedeki dağıtım sırasında da uygulanıyordu. Dibbs, esirlere çok sayıda yorgan gönderildiğini ancak bunlardan sadece bir kısmının dağıtıldığını belirtmiştir. Dibbs'in diğer esirlerin anlatımlarından elde ettiği izlenime göre, Garnizona gelen malzemelerden Türk gardiyanların her zaman haberleri olmaktadır. Esasen depoların anahtarlarının Lewis ve Leech'de olması gerekirken subaylar anahtarların kendilerinde değil Türk yetkililerde olduğunu ifade etmişlerdir³⁵.

32 Osmanlı Devleti'nde sikkenin temel birimi kuruştur. Altın lira= 100 piastre (kuruş), Gümüş Mecidiye=20 piastre ve 1 kuruş/ piastre = 0,22 frank, 1 piastre/kuruş = 40 para, 1 piastre=1 kuruş. Bkz Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity*, Edinburgh University Publishing, Edinburgh 2014, s. 162.

33 TNA, FO, nr. 383/452, s. 1. Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917, s. 1.

34 TNA, FO, nr. 383/452, s. 3. Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917, s. 3.

35 TNA, FO, nr. 383/452, s. 2, Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917.

Bommel'in diğer esirlerle yaptığı görüşmelerde de çeşitli iddialar aktarılmıştır. Esirlerin Amerikan Büyükelçiliği tarafından Afyonkarahisar'a gönderilen iki fiçı şeker pekmezinin sadece çok küçük bir kısmının dağıtıldığını, geri kalan miktarın ise kaybolduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre gönderilen malzemeler sahiplerine ulaşmamaktadır. Bommel, büyük harcamalar yapılarak zor koşullarda çalışıldığını ve zaman kaybedildiğini, yaşanan bu aksaklıkların giderilmesi için çaba göstereceğini, savaş esirlerinin ihtiyaçlarını karşılamakla görevli komitenin işlerinin yolunda gitmesi için yollar arayacağını ve kendisinin de bu komiteye ulaşmak amacıyla daha sık bilgi vereceğini dile getirmiştir³⁶.

Bommel raporunda, esirlere yapılan muamele hususunda da kısa bir bilgi aktarmıştır. Buna göre, Afyonkarahisar Garnizonu'nda esirler gereksiz yere kırbaçlanmaktadır. İddiaya göre, kamptaki Hıristiyan esirlere kötü muamele yapılırken Müslüman esirlere daha yakın davranılmaktadır³⁷. Bommel, Katolik Kilisesine bağlı St. Stephane'da bulunan manastırdaki din görevlilerinin demiryollarında çalışan esirlere son derece samimi bir ortam sunduğunu, burada Sefaret ile bağlantılı olarak ihtiyaç duyan esirlere giyecek, para yardımı yapıldığını ve hasta olanların bakımının sağlandığını bildirmiştir. Keza her Cuma esirlerin manastırlardaki görevliyi ziyaret ederek orada çay içmeleri için izin alındığını da belirtmektedir³⁸. Bommel raporunun son bölümünde Willebois'e saygılarını sunmuş ve raporu iletmekten onur duyduğunu belirtmiştir³⁹.

2- Bommel'in 12 Nisan 1918 Tarihli Raporu

Van Bommel'in diğer raporu ise 12 Nisan 1918 tarihli olup yine Hollanda Büyükelçiliğine gönderilmiştir. Bu rapor Osmanlı Hilal-i Ahmer temsilcisi Hüseyin Rıfki Bey'in, Anadolu'da bulunan esir kamplarına gerçekleştirdiği 3,5 aylık ziyaretinden elde ettiği izlenimlere dayanmaktadır. Rapor esirler tarafından yayımlanan "Afion Kara Hissar" gazetesine de yansımıştır. Rapora göre; Osmanlı Hilal-i Ahmer temsilcisi Hüseyin Rıfki Bey, Anadolu'da bulunan esir kamplarına gerçekleştirdiği 3,5 aylık ziyaretinden 8 Nisan 1918'de öğleden sonra dönmüştür. Bu ziyaret sırasında Hüseyin Rıfki Bey'e Savaş Esirleri Dayanışma Komitesi üyesi J. Sykes de eşlik etmiştir. Ziyaretlerin amacı, esirlerin durumlarını incelemek, İngiliz ve Fransız Savaş Esirleri Temsilciliği tarafından esirleri için gönderilen her türlü malzemenin (giysi, bot vb.) dağıtımının yapıp yapılmadığını tespit etmektir⁴⁰.

Bommel ilk olarak sıhhi malzemelerin dağıtımı ile ilgili söylentilere açıklık getirmiştir. Bommel'in Hüseyin Rıfki Bey'in izlenimlerine dayanarak hazırladığı rapora göre, Afyonkarahisar'daki İngiliz esirler için gönderilen ilaçlar kendilerine değil hastanelerdeki Türk doktorlara verilmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Rıfki Bey tüm tıbbi

36 TNA, FO, nr. 383/452, s. 3, Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917.

37 TNA, FO, nr. 383/452, s. 3, Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917.

38 TNA, FO, nr. 383/452, Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917.

39 TNA, FO, nr. 383/452, s. 3, Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917.

40 TNA, FO, nr. 383/454, s. 7, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

gereçlerin Yüzbaşı Baines'e verilmesini istemiştir. Ayrıca kampta uygulanan esaslara göre İngiliz hekimleri kendi milletlerinden olan hastalardan sorumlu değildi. Hüseyin Rıfki Bey, bu uygulamayı değiştirerek İngiliz tabip subayların hasta esirlerden sorumlu olmalarını sağlamıştır⁴¹.

Bommel'in raporunda üzerinde durduğu diğer bir husus ise esirlerin özgürlükleri ile ilgilidir. Bu konuda Osmanlı yetkililerinin çaba harcadığı Bommel tarafından da dile getirilmiştir. Rapora göre; Hüseyin Rıfki Bey, İstanbul'a yazdığı mektupta subayların daha özgür olması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca rahat yaşayabilecekleri daha fazla eve sahip olmalarını talep etmiştir. Afyonkarahisar'da yaptığı bir ev gezisinde ise subayların ve esirlerin durumunun iyi olduğunu ve özgür olduklarını gözlemlemiştir. Ancak esirlerin birçoğunun üç yıldan fazla süredir aynı kampta kaldıklarını, esirlerin başka kampa gitmenin kendilerine iyi geleceğini düşündüğünü ve değişim istediklerini tespit etmiştir. Hüseyin Rıfki Bey, İstanbul'a durumu bildirmiş ve esirlerden bazılarının başka kamplara gönderilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir⁴².

Raporda esirlerin maaşlarıyla ilgili yapılması gerekenlere dair bilgiler de yer almaktadır. Bu konuda da Hüseyin Rıfki Bey'in gerekli incelemeleri yaparak yetkili makamlarla irtibata geçtiğinin altı çizilmiştir. Hüseyin Rıfki Bey'in tespitlerine göre subaylar daha fazla para almaları gerekirken sefaretten 7 Türk lirası almaktadır⁴³. Subaylara yetebilecek miktar ise 15 Türk lirasıdır. Bu durumda esirlerin aldığı miktar oldukça yetersizdir. Giyecek ihtiyaçlarının kısmen daha az olduğu da tespit edilmiştir⁴⁴. Ayrıca Hüseyin Rıfki Bey, kampa yeni gelen askerler için yatak alınması gerektiğini belirtmiştir⁴⁵.

Bommel'in Hüseyin Rıfki Bey'in raporuna dayandırarak hazırladığı raporda esirlerin en önemli ihtiyaçlarından birisinin kitap olduğu bildirilmektedir. Sadece Afyonkarahisar'da değil, Anadolu'nun diğer yerlerinde bulunan garnizonlardaki esirler de sıklıkla kitap talebinde bulunmuşlardır. Ancak İngiltere'den esirlere gönderilen kitaplar sansür nedeniyle gecikmiştir. Bu durumu dikkate alan Hüseyin Rıfki Bey, esirlerin acilen kitaba ihtiyaç duyduğunu İstanbul'a iletmiştir⁴⁶.

Bommel'in bildirdiğine göre; Afyonkarahisar diğer kamplarla karşılaştırıldığında daha sıkı kurallara sahiptir. Kamp komutanı akıllı olmamakla birlikte kötü niyetli de değildir. Ancak esirlerin bildirdiğine göre yardımcısı kötü bir adamdır. Hüseyin Rıfki Bey'in de aynı kanaate sahip olduğunu bu sebepten onun işten alınmasını istediğini bildirmiştir. Bommel'e göre esir kamplarındaki şartlar Osmanlı yönetimi tarafından iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için Kızılhaç komisyonu ve üç subay

41 TNA, FO, nr. 383/454, s. 8, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

42 TNA, FO, nr. 383/454, s. 8, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

43 TNA, FO, nr. 383/454, s. 8, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

44 TNA, FO, nr. 383/454, s. 9, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

45 TNA, FO, nr. 383/454, s. 9, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

46 TNA, FO, nr. 383/454, s. 9, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

kamplara düzenli seyahatler yaparak işlerin yolunda gidip gitmediğini denetlemekte ve düzensizliğin giderilmesini sağlamaktadırlar. Örneğin Hollanda temsilcisinin ziyaretinde hemen önce, Türk yetkililer tarafından esirlere yeni kıyafetler verilmiştir. Afyonkarahisar'daki Fransız esirler tarafından Hüseyin Rıfki Bey'e, "Christmas" yemeği menüsü sunulmuştur. Bommel raporunda Rıfki Bey'in iyi iş çıkardığını, esirler için elinden geleni yaptığını ifade etmiştir⁴⁷.

3- Bommel'in 17 Ağustos 1918 Tarihli Raporu

İstanbul'daki Hollanda Sefareti temsilcisi Bommel, 17 Ağustos 1918 tarihli raporunu ise İngiliz Savaş Ofisi Esirler Sekreterliği, Savaş Komitesi Esirler Genel Sekreteri O'Reilly'ye göndermiştir. Bu raporda esirlerin içinde bulunduğu durum, şartların iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar ve esirlerin ihtiyaçları ayrıntılı olarak dile getirilmiştir. Bommel'in bildirdiğine göre; esirlerin kıyafetleri yeterlidir. İç ve üst giyim, takım ve kışlık giyecekleri tamamen karşılanmıştır. Ancak esirler jilet bıçağına ihtiyaç duymaktadırlar. İstanbul'daki Hollanda elçiliği 500–1000 arasında jilet bıçağı göndermiş ancak bu yeterli olmamıştır. Bu nedenle O'Reilly'den buna yönelik ihtiyacın giderilmesini talep etmiştir⁴⁸. Öte yandan esirlerin ilaç istekleri de iletmıştır. Savaş esirleri için belirtilen listedeki ilaçları İstanbul'dan sağlamanın oldukça güç olduğu, bulunsa bile kalitesinin düşük olduğu, bu ilaçların bir an evvel tedarik edilerek gönderilmesinin aciliyet arz ettiğini belirtmiştir⁴⁹.

Keza esirler için gerekli olan diğer ihtiyaçların karşılanması için gönderilecek kolilerin hazır hale getirildiği, Hilal-i Ahmer'in de bunu onayladığı ancak sevki hususunda Türk yetkililerden hala kesin bir tarih alınmadığı belirtilmiştir. Zira Türklerin yapacağı herhangi bir işte ivedilikle hareket etmelerini beklememek gerektiğinin de altı çizilmiştir⁵⁰.

Bommel; Hollanda Büyükelçiliğinin kampları denetlemek için temsilci gönderilmesi ile ilgili başlattığı girişimin nihayet sonuç verdiğini, kampların denetimine sonunda başlanacağını haber vermektedir. Kendisinin İstanbul çevresindeki kampları ve yerel hastaneleri bizzat ziyaret edeceğini dile getirmiştir. Bommel raporunun devamında; "*Bay Menten gelecek Pazartesi görüşlerini bildirmek üzere Afyonkarahisar, Konya, Bor, Kedos (Gediz), Manisa, Ankara ve Yozgat'taki kampları ziyaret etmeyi planlamıştır. Bu geziyi gerçekleştirmek için birçok zorluğun aşılması gerekli olacaktır. Gezi için gerekli olan izin kağıtlarının sağlanması oldukça zordur ve genelde olduğu gibi, Türk yetkililer bu konuda hiç yardımcı olmamaktadırlar. Bu seyahat için tüm düzenlemeler Hollanda Sefareti tarafından ve Bay Menten'in kişisel çabalarıyla yapılmıştır. Esirlerle daha öncekinden çok daha yakın iletişim kurduk ve kampların denetlenmesiyle daha da yakınlaşacağız*"⁵¹ ifadelerine yer vermiştir.

47 TNA, FO, nr. 383/454, s. 9, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

48 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'ye, 17 Ağustos 1918.

49 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'ye, 17 Ağustos 1918.

50 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'ye, 17 Ağustos 1918.

51 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'ye, 17 Ağustos 1918.

Bommel mektubunda önemli bir hususu da dile getirmiştir. Ona göre; esirler genellikle mutlu olmak için dikkat çekmeye çalışmaktadırlar. Şikayetlerinin temel sebebi budur. Bommel bu konuda şunları ifade etmiştir;”Korkarım ki bu şikayetlerin sonucu daha da çoğalıp “daha fazla isteyenler daha fazla alırlara” dönüşecek. Fakat esaret şartını takiben, şüphesiz daha fazla konuda şikayet edecekler ve bu durumu daha da kötü etkileyecektir. Subaylar bile, iki ya da üç günde bir, elçilikten ihtiyaç talep etmektedirler ve elçilik de bu ihtiyaçları sağlamaktadır. Buna rağmen tekrar ihtiyaç listesi göndermişlerdir. Yazdıklarına bakılırsa acil kıyafet ihtiyaçları vardır. Bu şekilde her şeyi istemektedirler⁵²“.

Bommel’in raporu İngiliz makamlarınca değerlendirilmiştir. Bu meyanda İngiliz Savaş Ofisi Esirler Sekreterliği, Savaş Komitesi Esirler Genel Sekreteri O’Reilly, 11 Eylül 1918’de Bommel’e yazdığı cevabi mektubunda 17 Ağustos 1918 tarihli mektubu için teşekkür etmiştir. Ardından esirlerin giyecek ihtiyaçları ile ilgili eksikliklere değinmiş, esirlere ait giyeceklerin yeterli düzeyde olmasından memnuniyet duyduğunu bildirmiştir. Zira esirler için İskenderiye’den gemiyle yola çıkacak paketlerin seviyatının kesin olmayan bir tarihe ertelendiği, kış giysilerinin bu sebepten İsviçre üzerinden gönderileceği, erteleme olmaması için ellerinden gelen çabayı gösterdikleri, esirlerin gelecek kış için kendilerini sıcak tutacak giysilere kavuşacaklarını, giysilerin kısa süre sonra Hollanda Büyükelçiliğine ulaşacağını umduklarını ifade etmiştir⁵³.

O’Reilly mektubunun devamında İstanbul’daki Hollanda Büyükelçisi Willebois’in gönderdiği rapordan da bahsederek Willebois’in İstanbul yakınlarındaki kampların denetlemesinin yeni bittiği hususunda kendilerini bilgilendirdiğine değinmiştir. Bu noktada Türkiye’de bulunan esir kamplarının öncesine göre daha iyi şartlarda bulunmasından memnuniyet duyduğunu, Bommel tarafından istenilen ilaçların dışişleri ofisinde gönderilmeyi beklediğini, Savaş Komitesi Esirler Merkezi’nin ilaçlar ve istenilen tıraş bıçakları konusunda bilgilendirildiğini ifade etmiştir⁵⁴. Keza Savaş Esirleri Komitesinin Türkiye’deki esirlerle görüşmelerini içeren mektuplardan örnekler ve komite tarafından basılan kitapçığın iki kopyasını da kendisine gönderdiğini, ayrıca Afyonkarahisar, Yozgat, Bursa ve İstanbul gazetelerindeki kupürleri de eklediğini, bunların Türkiye’deki savaş esirlerinin arkadaşları tarafından özel olarak hazırlandığını ifade etmiştir. O’Reilly mektubunun sonunda Bommel’e teşekkür etmiştir⁵⁵.

B) Dr. Emile Ernest Menten’in Afyonkarahisar Üsera Garnizonu İle İlgili İzlenimleri

I. Dünya Savaşı’nın başından itibaren esir mübadelesi ve esirlerin şartlarını iyileştirmek için tarafsız ülkeler aracılığıyla çeşitli adımlar atılmaya çalışılmış ancak

52 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel’dan O’Reilly’e, 17 Ağustos 1918.

53 TNA, FO, nr. 383/454, O’Reilly’dan Van Bommel’e, 11 Eylül 1918.

54 TNA, FO, nr. 383/454, O’Reilly’dan Van Bommel’e, 11 Eylül 1918.

55 TNA, FO, nr. 383/454, O’Reilly’dan Van Bommel’e, 11 Eylül 1918.

arzu edilen netice bir türlü alınamamıştır. Hollanda Sefareti de Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerin yaşam şartlarını incelemek üzere birçok kez izin başvurusunda bulunmuş, ancak mukabele-i bilmisil uygulamalarından dolayı bu izinler zaman zaman askıya alınmış veya reddedilmiştir. Zira Osmanlı Devleti, İngiliz makamlarına, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerin yabancı ve tarafsız devletler temsilcileri tarafından denetlenmesinin karşılığında İngiltere'nin elinde bulunan Osmanlı esirlerinin durumlarının tarafsız devletlerce incelenmesini talep etmiştir. Ancak İngiltere'den olumlu cevap alınamayınca Osmanlı Devleti de karşılıklılık esasına dayalı olarak tarafsız devlet temsilcilerinin Üsera Garnizonlarını incelemesine müsaade etmemiştir. Bu konu 25 Nisan 1917'de Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından tekrar gündeme getirilmiş ancak mevzu bir sonuca ulaşmamıştır⁵⁶.

Esirlerin yaşam koşulları ile ilgili bilgi eksikliği devletleri harekete geçirmiştir. İsviçre Hariciye Nezareti'nin arabuluculuğu ile İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında esirler meselesi görüşülmüştür. Taraflar 28 Aralık 1917'de Bern'de Osmanlı ve İngiliz savaş esirlerinin durumunu düzeltmek ve mübadelelerini sağlamak amacıyla bir araya gelmişlerdir⁵⁷.

1917'nin son günlerinde Bern'de başlayan görüşmeler bir antlaşma ile sonuçlanana kadar, prensip kararı alınmış ve Türk Hükümeti, Felemenk Elçiliği'nin Türkiye'de İngilizlerin bulunduğu esir kamplarını ziyaret etmelerine izin vereceğini bildirmiştir⁵⁸. Buna karşılık müteakabiliyet esasını gereği İngiltere'nin elinde bulunan Osmanlı esirlerinin de İsveç Sefareti memurları tarafından ziyaret edilmesi kararlaştırılmıştır. Varılan prensip kararı gereğince Osmanlı Devleti üzerine düşen sorumluluğu hemen yerine getirmiş, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız esirlerin Felemenk Sefareti memurlarınca ziyaret edilmesine izin verileceğini bildirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı esir karargahlarını ziyaret edecek olan Felemenk memurları 1918'de İstanbul'a gelmiştir⁵⁹. Bu görev Dr. Emile Ernest Menten'e verilmiştir. Menten 7 Kasım 1882'de Belçika'da Saint Gilles'te doğmuş bir Katolik olup, 1917'den 1929 yılına kadar çeşitli ülkelerde Hollanda elçilik ataşesi olarak çalışmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız savaş esirlerinin çıkarlarını korumak için İngiliz Hükümeti yararına Türkiye'ye gönderilmiştir⁶⁰.

56 Çapa, *Kızılây Cemiyeti*, s. 112; Özçelik, *Türkiye'deki Esirler*, s. 161-162.

57 Türk tarafı, Bern Sözleşmesi'ni Nisan 1918'de onaylamış ve Kasım 1918'de mübadeleye başlamıştır. Bkz. Çapa, *Kızılây Cemiyeti*, s. 112; Özçelik, *Türkiye'deki Esirler*, s. 161-162.

58 *Report on the Treatment of British Prisoners of War in Turkey*, November 1918, London, 1918, s. 2.

59 BOA, HR.SYS., nr. 2214/7.

60 Menten 1929 yılında Hollanda Dışişlerindeki görevinden ayrılarak Lahey'de Heldring & Pierson adlı bir şirkette ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Bkz. H. Brugmans, *Persoonlijkheden In Het Koninkrijk Der Nederlanden In Woord En Beeld Nederlanders En Hun Werk*, Van Holkema & Warendorf N.V. Publicaties, Amsterdam 1938, s. 999; *Ministerie Van Onderwijs En Wetenschappen Rijksinstituut Voor Oorlogsdocumentatie Bronnenpublicaties Documenten*, Nr 2, *De SS En Nederland Documenten UIT SS-Archieven 1935-1945*, Deel II, S-Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1976, s. 924.

Emile Ernest Menten, Felemenk Sefareti adına İngiliz askerlerin esir bulunduğu Samatya, Ayastefanos, Büyükçekmece, Bursa, İzmit, Derince, Darıca, Eskişehir⁶¹ Afyonkarahisar, Manisa, Kedos (Gediz), Ankara⁶² ve Konya⁶³ karargahlarını yanında bir memur eşliğinde ziyaret edecektir⁶⁴. Menten'in kampları ziyaret edeceği bilgisi 17 Ağustos 1918'de Van Bommel'den O'Reilly'e gönderilen mektupta İngiliz makamlarına da bildirilmiştir⁶⁵. Menten ziyaret ettiği karargahlarla ilgili raporlar kaleme alarak ilgili makamlara iletmıştır⁶⁶.

E. E Menten, gerekli izinleri aldıktan sonra Afyonkarahisar, Manisa, Kedos (Gediz) ve Ankara'da İngilizlerin esir bulunduğu kampları ziyaret etmiştir⁶⁷. Gezdiği yerlerle ilgili hazırladığı ilk raporunu Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine göndermiştir. Menten gönderdiği ilk raporda henüz Bor, Yozgat ve Ankara'nın yakınlarındaki diğer kampları ziyaret etmediğini bildirmektedir. Menten, ziyaret ettiği diğer kamplarla ilgili raporlarını da Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine sunmuştur. Menten gönderdiği raporlarda kamp ziyaretlerine istinaden buralarda bazı düzenlemeler yapmakla ilgili Türkiye'deki Savaş Esirleri Genel Koordinatörü ile görüşme yapacağını da dile getirmiştir⁶⁸.

Bu ziyaretler kapsamında Felemenk Sefareti memurlarından Dr. Menten'in ziyaret ettiği kamplardan birisi de Afyonkarahisar Üsera Garnizonu olmuştur. Menten, kampla ilgili ayrıntılı bir rapor kaleme almış⁶⁹, 21 Ağustos 1918'de ilk defa Afyonkarahisar kampını ziyaret ettiğini ve 26 Ağustos 1918 Pazartesi gününe kadar burada kaldığını bildirmiştir⁷⁰. Dr. E. E Menten, Afyonkarahisar Garnizonu ile ilgili raporunu 28 Ağustos 1918'de tamamlamış, Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine gönderilmek üzere İstanbul'daki Hollanda Sefaretine teslim etmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere İstanbul'daki Hollanda Sefareti 23 Ekim 1918'de raporu Lahey'deki İngiliz Elçiliğine göndermiştir. Söz konusu rapor 12 Şubat 1919'da Londra'da Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmıştır⁷¹. Rapor ayrıntılı bilgiler içermektedir. Menten kamptaki yaşam koşullarını anlatırken bilgileri sistemli olarak aktarmak amacıyla küçük başlıklar oluşturmuştur. Raporunda konaklama, para, yakıt, su, dini hizmetler, yiyecek, iletişim olanakları, giyecek, dişiçi ve doktor durumunu başlıklar halinde dile getirmiştir⁷². Raporunun

61 BOA, HR.SYS., nr. 2214/7.

62 TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 23 Ekim 1918.

63 BOA, HR.SYS., nr. 2232/16.

64 TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 23 Ekim 1918.

65 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'e, 17 Ağustos 1918.

66 BOA, HR.SYS., nr. 2232/16.

67 TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 23 Ekim 1918.

68 TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 23 Ekim 1918.

69 TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'e, 17 Ağustos 1918.

70 TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

71 TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

72 TNA, FO, nr. 383/529, s. 8-223, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

son bölümünde ise kamptaki geçici düzenlemeler⁷³ ve yeni düzenlemelerin uygulanış esaslarını ortaya koymuştur⁷⁴.

Menten raporunda öncelikle kampın bulunduğu Afyonkarahisar'ın coğrafi yapısına değinmiş ve ardından kampın yönetimi hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu meyan-da anılan raporda Afyonkarahisar'ın, Anadolu'da yaklaşık 1000 metre yüksekliğinde bir şehir olduğu, burada bulunan kampın iki bölümden oluştuğu ve komutanının Yarbey Ziya Bey olduğu bilgisine yer vermiştir. Ardından kamptaki esir sayıları hakkında bilgiler aktarmıştır. Buna göre; Menten'in kampı ziyaret ettiği sırada esir İngilizlerin sayısı 125 subay, 14 denizci subayı, 191 er ve 77 emir eridir. Keza esirlerden 7 tanesi Türk hastanesinde tedavi görmekte iken 11'i ise yeni hastaneye sevk edilmiştir. 90 kişi ise Adana Karaisalı yakınlarında bulunan Kelebek Köyü mevkindeki köprü ve tren raylarının yapımında görev almak üzere ayrılmıştı. 200 kişi ise demiryolunda çalışmaya gitmiş olup dönmeleri beklenmektedir. Bununla birlikte kampta 2 Hintli subay, 1'i hastanede olmak üzere 120 Hintli er bulunmaktadır. Kampın iki ayrı bölümden oluştuğunu bildiren Menten, üst kampta; Yarbey Corbould Warren ve Yüzbaşı F.H.L. Armstrong⁷⁵, ile Hint ordusundan 67 Pencaplı olduğunu bildirmiştir. Alt kampta ise Kıdemli Yüzbaşı C.H. Warren, R.N. ve Yüzbaşı Wallace, De Lara ve Hint ordusu mensupları bulunmakta idi⁷⁶.

Kampın bir önceki teftişi Nisan 1918'de gerçekleşmiştir. Bu teftişi Halil Bey, Savaş Esirleri Umumi Müfettişi Yusuf Ziya Bey ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Behçet Bey gerçekleştirmiştir. Bu teftiş esasında eski Garnizon Komutanı Mazlum Bey hakkındadır. 18 Mayıs 1918'de Genel Müfettiş Albay Yusuf Ziya Bey kamptaki geçici düzenlemelerle ilgili bir raporu Menten'e iletmıştır. Temmuz 1918'de askeri mahkeme emrinde olan Kemal Bey de kampla ilgili sorunları araştırmak üzere Afyonkarahisar'a gelmiştir⁷⁷.

1- Kampın Konaklama Koşulları ve Günlük Hayatla İlgili İzlenimleri

Menten'in raporuna göre; subaylar uzun zamandır üst kamp adı verilen ve bazı sokaklarında eskiden Ermeniler yaşadığı bir yerde kalıyorlardı. Konaklama oldukça iyiydi, evler mümkün olduğunca tamir ediliyordu. Evdeki tüm mobilyalar subayların kendileri tarafından yapılmıştı. Birçok evde pencerelerin camı eksikti, bu yazları sorun teşkil etmiyordu, fakat Afyonkarahisar'da kışlar soğuk geçtiği için bu durum evlerin soğumasına neden olmakta idi. Ev koşulları kamp komutanı tarafından da görülmüş, komutan Albay Yusuf Ziya Bey, Afyonkarahisar'da kalırken, evlerin tamir edileceğine ve aynı zamanda yeni subayların yeni evlere sahip olacağına söz ver-

73 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-227, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

74 TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-249, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

75 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-216, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

76 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-216, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

77 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-216, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

miştir. Kampı ziyaret ettiği dönemde bazı subayların ayrılma durumu olduğu için kampta yoğunluk olacağına dair bir endişe bulunmadığını da bildirmiştir⁷⁸. Menten, genel gözlem başlığı altında yaptığı değerlendirmede kampta bulunan tüm subayların kamp komutanından memnun olduklarını bildirmiştir. Kendisinin de komutanın geniş görüşlü bir kişi olduğunu düşündüğünü ve eski koşulların kampa geri döneceğinden endişe duymadığını ifade etmektedir⁷⁹.

Menten, Afyonkarahisar’da ikinci kamp olan ve aşağı kamp olarak tabir edilen yer hakkında da bilgiler aktarmıştır. Menten’in raporuna göre; alt kamp İstanbul istasyonunun yakınındadır. Genel bir avlu içerisinde dört evden oluşur. Burada da aynı şekilde konaklama yeterlidir. Erler, eski Ermeni Kilisesinde ve kilise civarındaki evlerde kalmaktadır. Yaz mevsiminde bu evlerde kalmak oldukça kolaydır. Ancak kış için yeterli soba bulunamamakta ve soğuk katlanılmaz hale gelmektedir. Öte yandan kilise yakınında bulunan ve esirlerin kaldığı bir binanın “Avrupalılar” için uygun bir mekan olmadığını zira buranın tuvalet koktuğunu belirtmiştir. Keza söz konusu yerde en fazla 90 kişi kalabilecek iken 200 esirin bulunmasına da karşı çıkmıştır.

Menten, esirlerin kaldığı bu bölgede su kullanımının sıkıntılı olduğunu, su tedarikinin oldukça yetersiz kaldığını dile getirmiştir. Menten su kullanımının daha sağlıklı olması açısından Osmanlı yöneticilerinin burayla ilgili bir düzenleme yapmasına da değinmiştir. Buna göre kamp komutanı ve mutasarrıf birlikte bir düzenleme yaparak kilise yakınındaki su kuyusunu sadece esirlerin kullanımına tahsis etmeyi planlamışlardır. Şimdiye kadar su kuyudan çekilmektedir. Ancak kuyu bazı esirlere uzak kalmaktadır. Hatta birçok hasta esir suyu kullanmak için çeyrek millik bir yolu kovalarda su taşıyarak kat etmektedir. Alt kampta bulunan subaylar 2 galon su çekmek için 2,5 kuruş ödemek zorundadır. Ancak kuyunun yakınındaki binalar için su kullanımının yeterli olduğu görülmüştür. Yusuf Ziya Bey’in kampla ilgili sorunlarla yakından ilgilendiğini ve kendisine durumla hemen ilgileneceğine dair söz verdiğini iletmıştır. Menten son tahlilde içme suyunun sıkıntılı olmakla birlikte iyi ve yeterli olduğunu, önceleri bu suyu Türklerin de kullandığını ancak bilahare komutanın bu uygulamayı değiştireceğini belirtmiştir⁸⁰.

Menten, Nisan 1918’de yapılan teftiş sonrasında geçici düzenlemelerin yapılmasıyla esirlerin yaşantılarının daha iyi bir noktaya ulaştığını vurgulamıştır. Bu teftiş sonrasında kampta “geçici düzenlemeler” yürürlüğe konulmuştur. 18 Mayıs 1918’de Genel Müfettiş Albay Yusuf Ziya Bey tarafından getirilen “geçici düzenlemelerin” içeriği Menten’e de iletilmiştir⁸¹. Menten düzenlediği raporun ek kısmında söz konusu geçici düzenlemeleri İngiliz makamlarına iletmıştır. Söz konusu düzenlemeler esirlerin gündelik yaşamla ilgili rutinleri hakkında önemli bilgiler içermektedir⁸².

78 TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-218, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

79 TNA, FO, nr. 383/529, s. 7-222, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

80 TNA, FO, nr. 383/529, s. 2-217, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

81 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-216, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

82 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

Geçici düzenlemelerin ilk maddesi esirlerin dışarı çıkma özgürlükleri ile ilgilidir. Bu maddeye göre, İngiliz ve Rus savaş esirleri, Rus sivil kaptanları ve ticari gemi tüccarları öncelikli olarak haftada üç kez yürüyüş yapmaya ve nehir kıyısında oyun oynamaya izinlidirler. Yürüyüşler için yaşadıkları mahallenin sokağından ilerleyerek nehrin diğer kıyısına geçip, Deper Köyü'ne gidebilmektedirler. Esirler yürüyüş boyunca üç gruba ayrılmakta idiler. Grupların farklı yönlere gitmesine izin veriliyordu. Yürüyüşten sorumlu gardiyanlar sadece bellerinde silah taşıyorlardı. Geçici düzenlemeleri içeren talimatnamenin 2. maddesinde ise İngiliz, Fransız ve Rus subaylar, sivil kaptanlar ve tüccarlardan evlerinde bahçesi olmayanlar evlerinin bulunduğu bölgede belirlenmiş alanlarda yürüyebileceklerdir. Bunun için sabah 09.00 ile akşam 18.00 saatleri arasında izin verilmektedir. İzin verilen sınırın bittiği yerde bir nöbetçi asker bulunmakta ve çizilen sınırların ihlal edilmesi bu şekilde engellenmekte idi⁸³. 3. maddeye göre subay ve emir erlerinin, Pazar ve Pazartesi günleri sabahtan öğlene kadar pazara gitmeye hakları vardı. Pazarın içerisinde bulunan tütün rejisinden tütün satın almalarına izin verilmiştir. Ayrıca esirler sokaktan geçen süt satıcılarından da süt alabilmektedirler. Nöbetçiler süt satıcılarının mahalleye girmesine izin vermişlerdir⁸⁴.

Öte yandan talimatnamede subayların emir erleri ile ilgili esaslara da yer verilmiştir. Buna göre bir evde on subaydan daha az kişinin yaşadığı düşünülerek 10 subay için bir emir eri verilmiştir. Subaylar kendi aralarında emir eri seçme ve değiştirme hakkına sahiptirler. Geçici düzenleme talimatnamesinin 5. maddesine göre esir subaylar kaldıkları evlerin tamiratından sorumlu değildir. Tamir, pencerelerin tamamlanması, cam ve çerçeveler, tuvalet ve banyoların temizlenmesi, çatı onarımı için yapılan harcamalar garnizon tarafından karşılanıyordu. Ancak evlere zarar verilmesi durumunda zarar veren kişi masrafları ödemek zorundaydı⁸⁵.

Geçici düzenlemeleri içeren talimatnamenin 10. maddesi ise çöplerin toplanması ile ilgiliydi. Buna göre evlerdeki çöpler emir gelene kadar tutuluyordu. Çöpler garnizonun ulaşım aracıyla alınıp, emir erlerinin yardımıyla mahallenin 200 – 300 metre uzağında uygun bir yere dökülüyordu. Bu çöpler bilahare belediyeye ait at arabasıyla uzaklaştırılıyordu⁸⁶.

Menten raporunda esirlerin haberleşme olanaklarının artırılmasına yönelik çalışmalarla dair bilgiler vermiştir. Örneğin İstanbul'dan gelen tüm gazetelerin kampa girmesine izin verileceği Menten'e bildirilmiştir. Hatta Albay Yusuf Ziya Bey, geçmişe yönelik üç aylık İngiliz gazetelerinin dahi esirlere ulaşmasının sağlanacağına dair taahhütte bulunmuştur. Ancak Menten'in ziyareti sürecinde bu mümkün olmamıştır⁸⁷. Öte yandan Menten'in, esirlerin dini ihtiyaçları ile ilgili gözlemlerini de kısaca dile

83 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

84 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

85 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

86 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

87 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

getirdiği görülmektedir. Buna göre; Metodist Kiliseye mensup A.Y.Wright, her Pazar kilisedeki ayinleri yönetmektedir⁸⁸.

Menten'in raporunda kampın genel işleyişi ile ilgili geçici maddelere de yer verilmiştir. Bu meyanda 6. maddeye göre genel emirler sözlü olarak verilmekte idi. Bu emirler resmi tercümanlar aracılığıyla garnizonda duyuruluyordu. Gardiyanlar aracılığıyla emir verilmesi yasaktı. 8. maddede belirtildiğine göre akşam güneş batımında yoklama alınıyordu, yoklama sırasında askerlerin diğer evlerde bulunmasına izin verilmiyordu. 11. maddede belirtildiği üzere kamp komutanına cezaları ve yetkilerini kapsayan bir kitap verilmişti. Keza 13. maddeye göre ise garnizon komutanı tüm şikayet ve istekleri dinlemek ve yetkisi el verdiği ölçüde esirlerin isteklerini yerine getirmek zorunda idi⁸⁹.

Menten, şartlı tahliye koşullarına da değinmiştir. Buna göre, şartlı tahliyede Bern Antlaşması esaslarına göre hareket edilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak şartlı tahliyenin teknik hususunun henüz belirlenmediğini, zira bu usulün Osmanlı yöneticileri tarafından tam olarak bilinmediğini ifade etmiştir⁹⁰. Öte yandan kamptan kaçmanın veya kaçmayı denemenin çok doğal bir şey olduğunu ifade eden Menten, Bern Antlaşması'nda öngörüldüğü üzere esirleri genel değil, bireysel cezalandıracakları hususunda kamp komutanının kendisine söz verdiği belirtmektedir⁹¹.

Günlük Hayatla İlgili Yeni Düzenlemeler

Menten'in raporunda geçici düzenlemelerden ayrı olarak "*yeni düzenlemeler*" başlığı altında bir ek alt başlık yer almaktadır. Bu ek Afyonkarahisar'da bulunduğu sırada Esirlerin Umumi Müfettişi Albay Yusuf Ziya Bey tarafından yapılan ve kendisine iletilen yenilikleri ele almaktadır. Yeni düzenlemeler esirlerin gündelik yaşamlarını daha kolaylaştırmaya yönelik esaslar içermektedir. Buna göre;

Esirlerin yürüyüş yapmasına, futbol, tenis, kriket gibi spor oyunlarını haftada üç kez oynamalarına izin verilmiştir. Bu oyunlar Mevlevihanenin arkasında bulunan alanda oynanırdı. Ayrıca "*Coshou-Mahab*"⁹² ve "*Hacılar-Menke*" olarak adlandırılan alanlarda da oyun oynanmasına izin verilmiştir. Esirlerin adı geçen alanlardan birini seçme hakkı vardır. Spor ve yürüyüş öğleden sonra 3'te başlayıp, gün batımında sona ermektedir. Gün batımında esirler konakladıkları binalarda olmak zorundadır. "*Coshou-Mahab*"ta esirlerin balık tutmasına ve nehrin güvenilir yerlerinde banyo yapmalarına izin verilmiştir. Bu yerlerde zaman geçirmek için kamp komutanına başvurulur. Yukarıda belirtilen dışarı çıkmalar için tüm esirlerin grup halinde olması zo-

88 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

89 TNA, FO, nr. 383/529, s. 2-225, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

90 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

91 TNA, FO, nr. 383/529, s. 7-222, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

92 Coshou-Mahab olarak ifade edilen yer, tam olarak tespit edilememekle birlikte muhtemelen bölgenin yerel dildeki söylenişinin Menten tarafından algılandığı şekliyle yazılmasından ibarettir. Bu meyanda anılan bölge o dönemde Akarçay'ın geçtiği alanı nitelendirmiş olmalıdır.

runludur. Gruplara yeterli sayıda gardiyan eşlik eder. Gitmek istemeyenler binalarında kalır. Esirler her zaman avluda serbest dolaşma hakkına sahiptir⁹³.

Esirler haftada bir kez olmak üzere kaldıkları yerlerde konser verebilirlerdi. Konser boyunca Osmanlı hükümetine veya savaş müttefiklerine dair herhangi bir söz söylenmesi yasaktır. Konserlerde bu gibi girişimler olması halinde konsere hemen son verilir ve bunu yapanlar cezalandırılır. Komutan ve kampın tercümanı konserlerde hazır bulunurdu. Bu tür etkinlikler sabah 08.00 de başlar, akşam 22.30 da sonlandırılır. Konser veya müzik programı bir gün öncesinde kamp komutanına bildirilmelidir. Kamp, konutlar arasında kurulduğundan, etraftakileri rahatsız etmemek için grup halinde şarkı söylemek yasaklanmıştır. Diğer esirleri rahatsız etmemek kaydıyla esirler serbestçe şarkı söyleyebilirler veya enstrüman çalabilirlerdi. Şehrin yöneticisi tarafından verilen izinle esirler haftada bir kez sinemaya gidebilirler ancak burada halktan ayrı bir yerde oturmak zorundadırlar⁹⁴.

Yeni düzenlemelerde yer alan esaslara göre esirlerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş zamanları da düzenlenmiştir. Buna göre günlük alışveriş öğlene kadar tamamlanacaktır. Her gün on kişi tarafından yapılacak alışverişe, esirlerin haftada bir kez gitme hakları vardır. Pazara gidecek kişiler Yüzbaşı Lazzolo ve Allen'e başvurarak isimlerini bir gün önceden yazdırmak zorundadırlar. Pazar günleri ve tüm bayram günlerinde esirlerin gruplar halinde ve gardiyan eşliğinde şapele gitmelerine izin verilir. Bern Antlaşması kararına göre esirler ücretsiz ilaç alma hakkına da sahiptir. Esirler her Cumartesi öğleden sonra "Sahtekale"ye banyo yapıp temizlenmek için gidebilirler. Her esir için bu ücret 25'ten 10 şiline indirilmiştir. Ayda bir kez esirlerin tüm kıyafetleri, yatakları ve yatak örtüleri tütsülenir. Aşırı kalabalıklaşmayı önlemek için bir odada 4 kişi kalacaklardır⁹⁵.

Subayların ve askerlerin esirlere kötü davranması yasaktır. Bu suçu işleyen kişiler kamp komutanı tarafından cezalandırılır ve ceza alanlar bir deftere kaydedilir. Komutan eğer herhangi bir suçluyla baş edemiyorsa, kişi Umumi Müdüre sevk edilir ve mahkemeye çıkarılır. Kamp komutanı tarafından verilen tüm emirler İngilizceye çevrilir bu şekilde askerler ve esirler arasındaki yanlış anlaşılmalara önlenmiş olur. Askerler kendilerine verilen emirlerin sınırları dışına çıkamaz. Sabah ve akşam içtimaları aynı zamanda askerlerin kalkış ve yatış saatleridir. Akşam içtiması güneşin batışıyla yatış saatleri arasında olacaktır.

Her ayın sonunda, Yüzbaşı Lazzolo ve Allen kampın durumunu bildiren bir rapor yazarak kamp komutanına teslim etmek zorundadırlar. Bu raporda esirlerin dilek, istek ve şikayetleri yer almaktadır. Bu bildirimler kapalı bir zarfa konulup, kamp komutanının raporuyla beraber postalanacaktır. Emirlerin zaman içinde değişikliğe uğrama ihtimali söz konusu olduğundan bu durumda emirler İngilizceye çevrilerek Yüzbaşı Lazzolo ve Allen'e ulaştırılacaktır⁹⁶.

93 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-247, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

94 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-247, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

95 TNA, FO, nr. 383/529, s. 2-248, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

96 TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-249, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

2- Esirlerin Ekonomik Durumu İle İlgili İzlenimleri

Menten raporunda esirlerin ekonomik durumunun sıkıntılı olduğuna değinmiştir. Bu hususta kendilerine ödenmesi gereken maaşların ve ödemelerin sıklıkla geciktiğinden bahsetmiştir. Raporu göre; Hilal-i Ahmer aracılığıyla gelen aylık ödemeler sürekli gecikmektedir. Sefaret tarafından gönderilen paraların verilmesinin üzerinden ise 30 gün geçmiştir. Türklerin aylık ödemelerinin de çok geciktiği ifade edilmektedir. Bu nedenle kampta bulunan Albay Warren, İngiliz, Fransız ve Hintliler için paranın ayrı ayrı gönderilmesini talep etmiştir⁹⁷.

Menten'in bildirdiğine göre esirlerin ekonomik olarak sıkıntıya sokan en önemli husus yakacak odun tedariki idi. Bir önceki kış ve önceki komutan odun için söz verdiği halde odun tedariki yapılamamıştır. Bu nedenle subaylar soğuk hava şartlarından kötü şekilde etkilenmişlerdir. Ayrıca kilisede kalan 200 kişi için iki küçük soba bulunduğunu, bu şartlarda ısınmanın mümkün olmadığını, ancak buna rağmen esirlerin ateş yakmayı denediklerini belirtmektedir. Menten, bir önceki kış, karın 1 metre yüksekliğe ulaştığını ve termometrenin -20 dereceyi gösterdiğini bu şartlarda subayların yataklarından çıkmadıklarını, Hintli askerlerin ise soğuktan kötü şekilde etkilediklerini de bildirmiştir. Ancak Menten bu şartlarda bir düzelmeye olacağının umulduğunu da dile getirmiştir. Zira kampın yeni komutanı her hafta iki yük odunun verileceğine söz vermiş, yemek pişirildikten sonra arta kalan odunların da subaylara kalacağını duyurmuştur⁹⁸.

Odun fiyatları subayları yakından ilgilendirmekte idi. Menten'in bildirdiğine göre yazın odun fiyatları 3,5 Türk lirası iken, kışın bu fiyat 12 Türk lirasına yükselmektedir⁹⁹. Bir önceki kış bir eşek yükü odun 150 piastre iken yazın 80 piastreye inmektedir. Menten'e göre subayların bu sorunu kamp yetkilileri tarafından halledilmeye çalışılmaktadır. Kilisede ve binalarda kalan esirler ilerleyen süreçte sabah akşam çorba yapmak için yeterince oduna sahip olacaklardır. Menten, komutanla görüştüğünü özel pişirme ve çay için daha fazla odun verileceğini ifade etmiştir. Ayrıca diğer istenen odun için, her ay elçilik parası dışında 3 adam başına 6 Türk lirası para ödeneceğini de bildirmiştir¹⁰⁰.

3- Yiyecek ve Giyecek Durumları ile İlgili İzlenimler

Menten'in raporuna göre; esirler yemeklerin kendileri için çok yüksek fiyatlara mal olduğundan şikayet etmektedirler. Menten bu durumu düzeltmek için kasabanın mutasarrıfını ziyaret ettiğini, ondan subaylara pahalı yiyecek satanların cezalandırılmasını talep ettiğini bildirmiştir. Ancak mutasarrıf, subayların kendilerinin fiyatları yükselttiğine değinmiş, nüfusun yüksek olması nedeniyle alınacak malzeme buluna-

97 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

98 TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-218, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

99 TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-218, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

100 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

madığını dolayısıyla fiyatların yükseldiğini dile getirmiştir. Menten bunun doğruluğunun kanıtlandığını da dile getirmiştir. Raporda ayrıca ekmeğin kalitesinin düşük olduğu, kumandanın ise komiteden bunun denetiminin kendi eline verilmesini talep ettiği de ifade edilmiştir¹⁰¹.

Menten raporunda esirlerin giyecek ihtiyaçlarının da mütemediyen karşılanmaya çalışıldığını bildirmektedir. Rapora göre; esirler için istenilen giysilere ait yeni listeler gönderilmiştir. Burada bulunan terzi sürekli çalışmaktadır ve ihtiyat ödeneğinden karşılanmak üzere yeni bir “*Singer*” dikiş makinesi tedarik edilmiştir. Ayakkabılar deriden ve bağcıklı istenmiştir. Kilise için şilte ve battaniyeler konusunda istekte bulunulmuştur¹⁰². Öte yandan geçici talimatname çerçevesinde esirlerin terzi ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu meyanda geçici düzenlemelerin 9. maddesinde eğer mümkünse esirler arasında iki terzi subay mahallelerine gönderilmekte idi. Onlara çalışmaları için uygun bir oda ve araçlar veriliyordu ve mümkün olan tüm imkanlar sağlanıyordu¹⁰³.

Yiyecek kolilerinin esirlere düzenli bir şekilde ulaştırılması da çok önemli idi. Bu amaçla 18 Mayıs 1918’de düzenlenen geçici talimatnamenin 14. maddesi gereğince para, yiyecek ve giyecek kolilerinin dağıtımı ile ilgili esaslar tespit edilmiştir. Buna göre;

İstasyona ulaşan tüm ürünlerin makbuzları yüksek rütbeli subaylar ve astsubaylar eşliğinde kontrol edilirdi. Koliler dağıtılmadan önce esirlerin istekleri ile karşılaştırılırdı. İstenilen malzemeler dışında kalanlar liste tutularak garnizonun deposuna konmakta idi. Depoya kaldırılan eşya ve malzemelerin listesi son derece detaylıdır, bu liste subaylar tarafından imzalanır ve bir kopyası alınır. Depodan sorumlu olan astsubaylar bulunurdu¹⁰⁴. Depoya kaldırılan malzemeler ihtiyaç durumunda esirlere verilirdi. Depoda bulunan malzemeler tükendiğinde ise yeni bir liste oluşturulmakta idi. Talep listeleri ofiste muhafaza edilirdi. Gönderilerde eksiklik olması halinde bir tutanak hazırlanırdı. Bu tutanak orada bulunanlar tarafından imzalanarak Hilal-i Ahmer’e gönderilirdi. Kolilerin bozuk veya eksik çıkması halinde de aynı işlem tekrarlanırdı. Elçiliklerden gönderilen paralar da aynı şekilde kontrolden geçerek işlem görmekte idi. Garnizon personeli para ve istasyona ulaşan listeler için yazılı kanıt göstermek zorunda idi¹⁰⁵.

4- Sıhhi Durumla İle İlgili İzlenimleri

Menten, Afyonkarahisar Üsera Garnizonu’nda esirlerin sıhhi problemlerine değinirken bu hususta en büyük sıkıntının dışçı ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. Dışçı

101 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

102 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

103 TNA, FO, nr. 383/529, s. 2-225, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

104 TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-226, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

105 TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-227, Menten’den Lahey’deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

ihtiyacının kampı kendisinden önce denetlemek için gelen Esirler Umumi Müfettişi Albay Yusuf Ziya Bey tarafından da görüldüğünü, onun İstanbul'dan dışçı talep ettiğini, ancak Yusuf Ziya Bey'e rağmen, İstanbul'dan 17 Haziran'da ayrılan dışçının hala Afyonkarahisar'a ulaşmadığını belirtmiştir. Bu sırada esirlerin dışle ilgili problemleri esir Yüzbaşı Coxon tarafından çözülmektedir. Esirlerin dış tedavisinin aksamaması için İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği, tüm dışçı ekipmanlarını alarak işini yapabilmesi için Yüzbaşı Coxon'a göndermiştir. Menten'e göre, Afyonkarahisar kampındaki dışçı esir subay Yüzbaşı Coxon, İstanbul'dan satın alınması mümkün olan ya da İskenderiye'den değişim gemisi ile gelen malzemeler ile garnizondaki esirlerin dış tedavilerini yapmaktan memnuniyet duymaktadır. Ancak tek başına bütün esirlere hizmet vermekte zorlanmaktadır. Menten buna bir çözüm bulmak istemiştir. Raporunda bildirdiğine göre; kendisi İzmir'de genç bir dışçı olan Richard de Jongh ile bir anlaşma yapmıştır¹⁰⁶. Buna göre dışçı, Afyonkarahisar'a tüm ekipmanıyla gelecek ve günlüğü 10 liradan ve bedelsiz seyahat ederek dışçı Yüzbaşı Coxon ile çalışmaya başlayacaktır. Menten'e göre bunun birçok avantajı bulunmaktadır. İlk olarak dışçı De Jongh eşliğinde işler daha çabuk yapılacaktır, öte yandan esirlerin güvenliği İngiliz doktorun elinde olacaktır. Dışçı ücreti dönemin koşullarına göre gayet makuldür, dolayısıyla ödemelerde sorun çıkmayacaktır. Menten'e göre birinci sınıf bir dışçı ile anlaşma yapmak imkansızdır. Çünkü dışçılar oldukça pahalıya çalışmaktadır. Öyle ki, dışçılar kişi başı 2 altın sterlin almaktadırlar. Hatta özel durumlar ayrı bir ücrete tabidir. Ödemeler konusunda bitmek bilmeyen şüphe vardır. Ancak Menten'in bildirdiğine göre bu çaba sonuçsuz kalmış, Türk yetkililer De Jongh'un esirler arasında çalışmasına izin vermemiştir¹⁰⁷.

Dış tedavisi ile ilgili sıkıntılara yönelik olarak esirler çözüm arayışları içerisine girmişler ve düşüncelerini temsilcilere iletmışlerdir. Menten'in belirttiğine göre, İngiliz hükümeti subayların dış tedavisi için ihtiyaç duyulan parayı borç vermeye isteklidir. Albay Warren dışçılık işlemlerinin ihtiyat fonu dışından ödenmesini önermiş, bu ödemelerin ise savaş sonrası İngiliz hükümetinden karşılanabileceğini bildirmiştir¹⁰⁸.

Menten'in raporuna göre; Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki diğer bir eksiklik ise hastanelerin yetersizliği ve sıhhi personel ihtiyacı idi. Ancak şartların iyileştirilmesi için bazı çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin Albay Yusuf Ziya Bey tarafından verilen yetkiyle üst kamptaki evlerden biri özel hastaneye dönüştürülmüş ve hastane 21 Temmuz 1918 tarihinde hizmete açılmıştır. Hastanede esir doktorlardan Binbaşı S. Haughton ve Yüzbaşı Startin subayları muayene etmek için görevlendirmişlerdir. Hastane 9 yataktan oluşmuştur. Hastane yatakları esirler tarafından yapılmış olup giderleri fondan karşılanmıştır¹⁰⁹.

106 TNA, FO, nr. 383/529, s. 5-220, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

107 TNA, FO, nr. 383/529, s. 6-221, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

108 TNA, FO, nr. 383/529, s. 6-221, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

109 TNA, FO, nr. 383/529, s. 7-222, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

Menten raporunun ekinde yer alan Yusuf Ziya Bey'in kampta yaptığı geçici düzenlemelerden bahsederken söz konusu hastaneye yönelik bazı esaslara da değinmiştir. Geçici düzenlemenin 4. maddesi hastaneyle ilgilidir. Buna göre komisyonun isteği üzerine ev hastaneye dönüştürülmüştür. Hafif hasta esirler burada doktor tedavisi altında olacaktır. Garnizonun resmi doktorunun hastaneyi yönetme ve şehirde bulunan eczaneden hasta esirler için ilaç almaya hakkı vardı¹¹⁰. Geçici düzenlemelerin yedinci maddesi hastanede vefat edenlere verilecek dini hizmetle ilgili idi. Buna göre hastanede ölenlerin son dileğini yerine getirmek için bir papaz görevlendirilmiştir. Eğer papaz yoksa Fransızca ve İngilizce bilen iki asker hastanede tutulmuştur. Bu iki asker diğer zamanlarda hastanede hastabakıcılık görevini sürdürmektedirler¹¹¹.

Menten, hastanenin yetersizliği nedeniyle bütün esirlerin burada muayene edilmesinin zor olduğunu, bu nedenle Binbaşı S.Haughton'un kendisine bir öneri sunduğunu belirtmiştir. Bu öneriye göre; gedikli subayların Bern Antlaşması'nın 7. maddesi uyarınca İngiltere'ye gönderilmeleri gerekmektedir. Zira burada küçük bir hastane inşa etmek dahi imkansızdır. Yapılacak en iyi şey bu gedikli subayların erbaş (çavuş) yapılmasıdır. Öte yandan Albay Baines tarafından da tıbbi değişim önerilmiştir¹¹².

Menten'e göre, Türk hastanesinin koşulları yeterli değildir. Aşırı yoğunluk ve yetersizlikler nedeniyle hastalar tam olarak tedavi edilememektedir. Öyle ki, hastaneye gelen 18 vakadan 4'ü yaşamını yitirmiştir. Bilahare Kelebek'ten hastaneye çok sayıda hasta gelmiş, bunların içinden de en az 10'u hayatını kaybetmiştir. Menten, Türk doktorla konuştuğunda kendisine Kelebek'in henüz esirler için kapatılmadığını söylemiştir. Türk hastanelerinde diğer esirler de muayene edilmekte fakat İngiliz doktorların buraya gitmelerine izin verilmemektedir. Çünkü insanları anlamak için tercümana ihtiyaç vardı ancak burada tercüman bulunmamakta idi¹¹³.

Görüldüğü gibi Menten'in raporu Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda bulunan esirlerin içinde bulunduğu şartları ayrıntılı olarak ele almış, Menten, Bern Antlaşması ile belirlenen esasların kampta uygulandığını, kamp şartlarının günden güne iyileştirildiğini belirtmiştir.

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı I. Dünya Savaşı sırasında iki Felemenk temsilci Dirk Johannes Van Bommel ve Emile Ernest Menten'in Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'na dair izlenimlerini çözümlenerek tanımlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için her iki temsilcinin İngiliz makamlarına göndermiş oldukları raporlar kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Raporlar irdelenirken D.J. Van Bommel ve E. E Menten'in görev aldıkları kurumlar ve biyografileri göz önünde tutulmuştur.

110 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

111 TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

112 TNA, FO, nr. 383/529, s. 7-222, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

113 TNA, FO, nr. 383/529, s. 7-222, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

Bu noktadan bakıldığında Bommel, esasen Türkiye’de faaliyet gösteren YMCA adlı bir misyoner teşkilatın üyesidir ve buradan maaş almaktadır. Ancak Hollanda Sefareti’nin temsilcisi olarak İngiliz esirlerin durumlarını gözlemlemek için görevlendirilmiştir. Emile Ernest Menten ise 1917’den 1929 yılına kadar çeşitli ülkelerde Hollanda elçilik ataşesi olarak çalışmış, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız savaş esirlerinin çıkarlarını korumak için İngiliz Hükümeti yararına Türkiye’ye gönderilmiştir.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere D.J. Van Bommel, Afyonkarahisar Üsera Garnizonu’nu ziyaret etmemiştir. Bommel’in Afyonkarahisar’a gidememesinin muhtemel iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında esirlerle ilgili misilleme politikasının uygulanmasıdır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Bommel’e esir kamplarını ziyaret etmesi için izin vermemiş ya da izin taleplerini sürüncemede bırakmıştır. İkinci neden ise kişiseldir. Bommel, Felemenk Sefareti temsilcisi olarak görevlendirilmiş olmakla birlikte maaşını YMCA’dan almaktadır. YMCA ise İngiltere kökenli ve ABD destekli bir misyoner cemiyetidir. Dolayısıyla Osmanlı makamları Bommel’in bir misyoner olarak esir kamplarını ziyaretine sıcak bakmamış olabilir.

Bommel her ne kadar Afyonkarahisar Üsera Garnizonu’nu bizzat ziyaret etmemiş ise de İngiliz makamlarına farklı tarihlerde garnizonla ilgili raporlar göndermiştir. Bommel’in 1 Haziran 1917 tarihli ilk raporu, Afyonkarahisar’da bulunmuş ancak İstanbul’da demiryollarında çalışmak üzere Afyonkarahisar’dan gelen esirlerin anlattıklarına dayanmaktadır. Raporda üzerinde durulan en önemli hususlar esirlerin sayıları, esirler için gönderilen malzemelerin onlara ulaşip ulaşmadığı, esirlere yapılan muamele ile ilgilidir. Esirlerin izlenimlerine dayanan ilk raporda bu sebepten olsa gerek kampla ilgili bazı olumsuz izlenimler dikkat çekmektedir. Raporda İngiliz esirler için gönderilen malzemelerin yerine ulaşmadığı, Türk yetkililerin bu konuda gerekli özeni göstermedikleri ile ilgili olumsuz bir yargı söz konusudur.

Bommel’in İngiliz makamlarına gönderdiği 12 Nisan 1918 tarihli ikinci rapor ise Osmanlı Hilal-i Ahmer temsilcisi Hüseyin Rıfkı Bey’in, Anadolu’da bulunan esir kamplarına gerçekleştirdiği 3,5 aylık ziyaretinden elde ettiği izlenimlere dayanmaktadır. Bommel’in bu raporunda ise esirlerin genel durumunun iyi olduğuna, esir kamplarındaki şartların iyileştirilmeye çalışıldığına dair izlenimlere yer verilmiştir. Bommel’in üçüncü raporu 17 Ağustos 1918 tarihli olup, İngiliz Savaş Ofisi Esirler Sekreterliği, Savaş Komitesi Esirler Genel Sekreteri O’Reilly’ye gönderilmiştir. Raporda esirlerin içinde bulunduğu durum, bununla ilgili yapılan çalışmalar ve esirlerin ihtiyaçları ayrıntılı olarak dile getirilmiştir. Raporunda Afyonkarahisar esir kampı ile ilgili olumsuz herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Aksine esirlerin bütün ihtiyaçlarının karşılandığını, esirlerin mutlu olmak ve dikkat çekmek için sürekli bir şeyler talep ettiklerini objektif bir şekilde dile getirmiştir. Bommel’in değerlendirmelerinde esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemeler ve bunların tedarik edilmesi ile ilgili bilgiler daha ön plandadır. Bunun temel sebebi kendisinin Hollanda Sefareti tarafından Müttefik Devletlerin Türkiye’deki esirlerine gönderdiği malzemelerin esirlere ulaştırılması için görevlendirilmesidir.

Emile Ernest Menten ise Bommel'den farklı olarak Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nu ziyaret etmiş ve kampın bütün koşullarını, esirlerin konaklama, para, yakıt, su, yiyecek, giyecek, sıhhi durumları, iletişim olanaklarını ve dini hizmetlerle ilgili gözlemlerini başlıklar halinde sistematik bir şekilde aktarmıştır. Menten, kampın şartlarının iyileştirilmesi için Osmanlı yöneticileri tarafından hazırlanan geçici düzenlemeler ve yeni düzenlemeler hakkında bilgi vermiştir. Hatta söz konusu düzenlemeleri içeren talimatnameyi raporuna eklemiştir. Bu yönüyle Menten'in raporu Bommel'e göre daha kapsamlı veriler içermektedir.

Öte yandan Menten'in raporu son derece objektif değerlendirmelere sahiptir. O, raporunda kampın eksikliklerini dile getirmiş, Osmanlı yetkililerinin iyi niyetli çabalarıyla kampın ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığına vurgu yapmıştır. Kamp komutanı Yusuf Ziya Bey'in kampı ilgili sorunlarla yakından ilgilendiğini belirtmiştir. Menten kampı ziyaret ettiğinde kampın ihtiyaçlarını ve eksikliklerini tespit etmekle kalmamış bu hususlarda Osmanlı yöneticileriyle istişare içerisinde olmuş, olumsuzlukları düzeltmeye yönelik bir yaklaşım sergilemiştir.

Her iki raporda da Afyonkarahisar kampıyla ilgili eksiklikler dile getirilmiş, ancak bunun yanında esirlerin genel durumunun iyi olduğu, Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda esirlere sağlanan şartların gayet muntazam görüldüğü, Osmanlı yöneticilerinin kampın şartlarını iyileştirmek hususunda gayret gösterdiği vurgulanmıştır. Keza Osmanlı Devleti'nin savaş mağduru olan esirlere karşı yaklaşımının uluslararası anlaşmalara uygun olduğu, yeni düzenlemelerle esirlerin yaşantılarının daha sağlıklı koşullara ulaştırıldığına altı çizilmiştir.

Sonuç olarak her iki temsilcinin izlenimlerine dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti savaş döneminde yaşadığı ekonomik ve sosyal olumsuzluklara rağmen savaş mağduru esirlere karşı insani bir tutum sergilemiştir. Afyonkarahisar Üsera Garnizonu bu insani yaklaşıma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

HR.SYS., nr. 2213/3; nr. 2222/57; nr. 2214/3; HR.SYS., nr. 2214/4; nr. 2214/7; nr. 2214/8; nr. 2224/56; nr. 2232/16.

İ.DUİT., nr. 16/30.

The National Archives UK (İngiliz Devlet Arşivleri Belgeleri)

The National Archives UK (TNA), Foreign Office (FO), nr. 383/452, s. 1-3, Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917, s. 1.

TNA, FO, nr. 383/452. Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917.

TNA, FO, nr. 383/454, O'Reilly'den Van Bommel'e, 11 Eylül 1918.

TNA, FO, nr. 383/454, s. 7-9, Van Bommel'den Hollanda Büyükelçiliğine, 12 Nisan 1918.

TNA, FO, nr. 383/454, Van Bommel'den O'Reilly'e, 17 Ağustos 1918.

TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 23 Ekim 1918.

TNA, FO, nr. 383/529, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-224, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-216, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 2-217, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 2-225, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-218, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-226, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 3-249, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-219, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 4-227, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 5-220, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 6-221, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 7-222, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 8-223, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilciliğine, 12 Şubat 1919.

Kitap ve Makaleler

1954 Proceedings Forty-Fifty Annual Rotary Convention, Seattle, 6-10 June 1954, Rotary International Copyright, 1954.

Abbenhuis, Maartje M., *The Art of Staying Neutral The Netherlands in the First World War, 1914-1918*, Amsterdam University Publishing, Amsterdam 2006.

Altıntaş, Ahmet, "Osmanlı Esir Kampları ve Çanakkale Savaş Esirleri ile İlgili Bazı Tespitler", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, Bildiriler, C. 1*, Edt. Halil Çetin-Lokman Erdemir, Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale 2015, s. 485-499.

Altıntaş, Ahmet, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdot Yay., Ankara 2008.

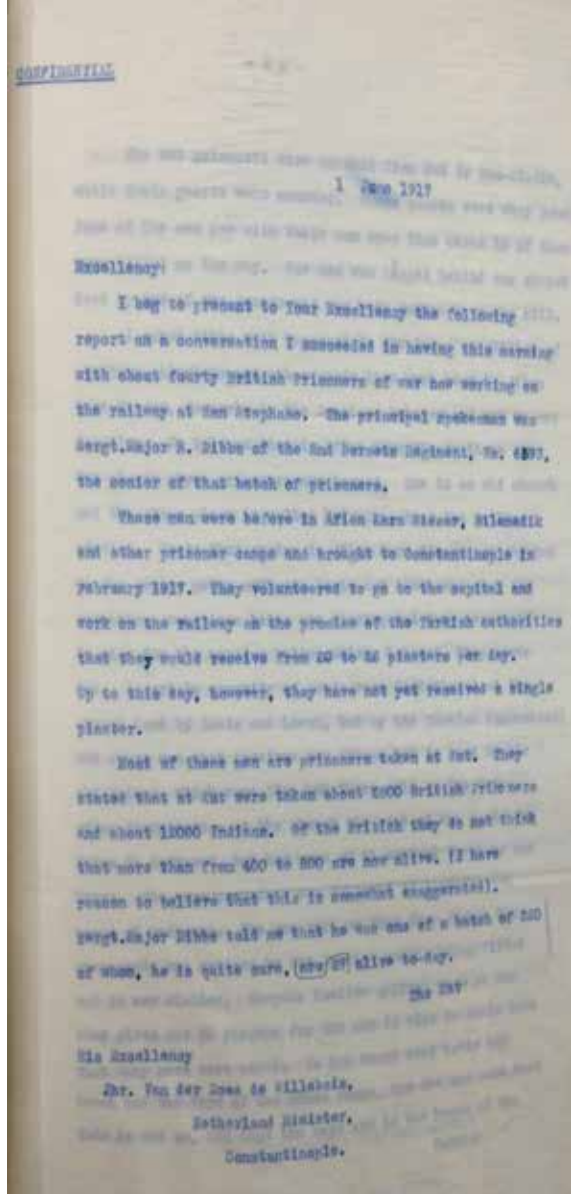
- Ata, Feridun, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Afyon'a Sürülen Yabancı Uyruklular", *Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, Editör: Hasan Babacan, AKÜ Yayını, Afyonkarahisar 2010, s. 9-16.
- Boissier, Alfred - Vischer, Adolphe, *Comité International De La Croix-Rouge, Documents Publiés à L'occasion De La Guerre Europeenne 1914-1917, Rapport, sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie*, October 1916 a Janvier 1917, Douzième Serié, (Mars 1917).
- Brugman, H., *Persoonlijkheden In Het Koninkrijk Der Nederlanden In Woord En Beeld Nederlanders En Hun Werk*, Van Holkema & Warendorf N.V. Publicaties, Amsterdam 1938.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, 1914-1925*, 2. Baskı, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.
- Çatalbaş, Resul, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 55, S. 1, (2014), s. 101-122.
- Çelik, Recep, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri", *Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, Editör: Hasan Babacan, AKÜ Yayını, Afyonkarahisar 2010, s. 17-48.
- Gencer, Fatih, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, s. 249-264.
- Latourette, Kenneth Scott, *World Service: A History of the Foreign Work and World Service of the Young Men's Christian Association of the United States and Canada*, Association Publishing, New York 1957.
- Lenser, Samuel David, *Between the Great Idea and Kemalism the YMCA at İzmir in the 1920s*, Unpublished Thesis Master of Arts in History Boise State University, 2010.
- Ministerie Van Onderwijs En Wetenschappen Rijksinstituut Voor Oorlogsdocumentatie Bronnenpublicaties Documenten, Nr 2, *De SS En Nederland Documenten UIT SS-Archieven 1935-1945*, Deel II, S-Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1976.
- Öksüz, Melek, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışları ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", *History Studies*, Vol. 2/1, (2010), s. 147-187.
- Özçelik, Mücahit, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, TTK Yayını Ankara 2013.
- Report on the Treatment of British Prisoners of War in Turkey*, November 1918, London, 1918.
- Schull, Kent F., *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity*, Edinburgh University Publishing, Edinburgh 2014.
- Steuer, Kenneth, *Pursuit of an Unparalleled Opportunity: The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy Among the Central Power Nations During World War I, 1914-1923*, Columbia University Publishing, New York 2008. (<http://www.gutenberg-e.org/steuer/steuer.ch01.html#p37>). (Erişim Tarihi: 27.01.2016).
- Still, John, *A Prisoner in Turkey*, Jhon Lane Publishing, London 1920.
- Tlusty, Tomáš, "The YMCA Organisation and its Physical Education and Sports Activities in Europe During the First World War", *Kultura Fizyczna (Prace Naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Częstochowie)*, Vol. XIV, Nr. 1, (2015), s. 27-44.
- Zürcher, Erik Jan, "Welingelichte Kringen? De Politieke Berichtgeving Van de Nederlandse Ambassade in Istanbul in de Eerste Wereldoorlog", *Sharhiyyat*, 1/1 (September 1988), s. 61-79.

Ekler

Ek-1,2. D. J. Van Bommel'in Bir Fotoğrafı ve 1 Haziran 1917 Tarihli Raporunun İlk Sayfası

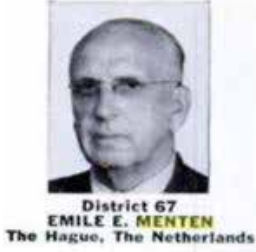

<http://cdm16122.contentdm.oclc.org/cdm/ref/collection/p15370coll2/id/3688> (01.02.2016).

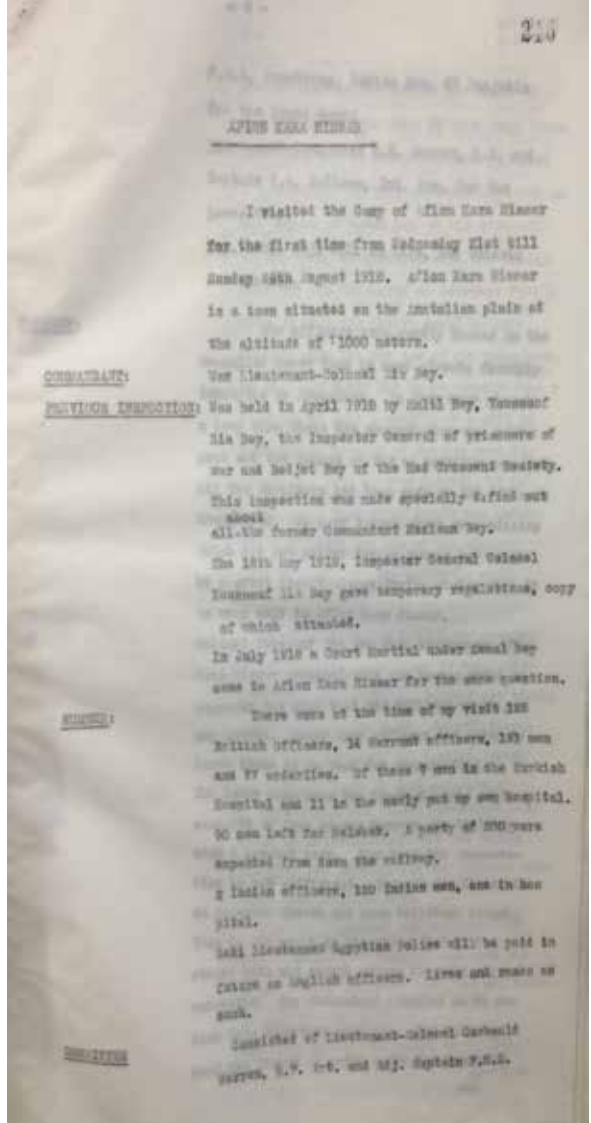

TNA, FO, nr. 383/452, s. 3. Van Bommel'den J.H.R. Van der Does Willebois'e, 1 Haziran 1917, s. 1.

Ek-3,4. Dr. Menten'in Bir Fotoğrafi ve 12 Ocak 1919 Tarihli Raporunun İlk Sayfası

1954 Proceedings Forty-Fifty
Annual Rotary Convention, Seattle,
6-10 June 1954, Rotary
International Copyright,
1954, s. 366.

TNA, FO, nr. 383/529, s. 1-216, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilcilğine, 12 Şubat 1919.